

به کارگیری مدل فرکلاف در گونه شناسی گفتمان‌های محیط‌زیستی ایران (گفتمان‌های عدالت، حفاظت، مخاطره و نوسازی)

امیرملکی^۱، صادق صالحی^۲، علی ربیعی^۳، رضا یازارلو^{۴*}

۱. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور

۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی محیط‌زیست، دانشگاه مازندران

۳. استاد گروه رسانه و ارتباطات، دانشگاه پیام نور

۴. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه پیام نور

دریافت: ۱۳۹۵/۰۸/۱۳ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۴

Using Fairclough Model in the Typology of Environmental Discourses in Iran (Discourses of Justice, Protection, Risk and Modernization)

A. Maleki¹, S. Salehi², A. Rabie³, R. Yazarloo⁴

1. Associate Professor, Department of Social Sciences, Payame Noor University

2. Associate Professor, Department of Environmental Sociology, Mazandaran University

3. Professor, Department of Media and Communications, Payame Noor University

4. Ph.D Student of Sociology of Social Problems, Payame Noor University

Received: 2016/11/03

Accepted: 2017/01/24

Abstract

In Iran, a group of organs like environment protection organization and supreme council of environment are the key policy-makers in environment scope. Among these the Islamic council parliament plays a key role in policy-making and guiding the related organizations. Thus the respected representatives of the parliament in different periods holding discussion, so as to organize environment scope in the form of plan, bill and question. The purpose of this paper with emphasis on these discussions is to introduce environmental protection discourse typology in Iran. The method of this research is Fairclough analyzing discourse with qualitative approach which is totally investigating 158 environmental talks of representatives of the first to seven periods of Islamic council parliament. The sampling method of the research is theoretical sampling or purpose based sampling. So the discussions have taken into accounts which were related to environment scope. The results of this paper shows that four discourse patterns dominate in different parliament periods. The dominate discourse of the first and second periods was environmental justice discourse. The dominate discourse of the third to fifth periods was protecting the environment and dominate discourse of the sixth and seventh periods was risk discourse and finally the modernization discourse was influential and dynamic discourse which overshadows the discussions of the first to seventh periods.

Keywords

Parliamentary talks, Fairclough, Environmental justice discourse, Environmental protection discourse, Risk discourse, Modernization discourse.

چکیده

در ایران، مجموعه‌ای از ارگان‌ها مانند سازمان حفاظت محیط‌زیست و شورای عالی محیط‌زیست، اقدام به سیاست‌گذاری در حوزه محیط‌زیست می‌کنند، در این میان مجلس شورای اسلامی نقش مهمی در سیاست‌گذاری و جهت‌دهی به نهادهای مذکور دارد، بنابراین نمایندگان محترم مجلس در ادوار مختلف، مذاکراتی را در قالب طرح، لایحه یا سؤال در حوزه محیط‌زیست ساماندهی می‌کنند. هدف مقاله حاضر با تأکید بر این مذاکرات، معرفی گونه شناسی گفتمان‌های محیط‌زیستی در ایران می‌باشد. روش مورد استفاده در این تحقیق، روش تحلیل گفتمان فرکلاف است که با رویکردی کیفی، مجموعاً ۱۵۸ مذاکره محیط‌زیستی را از مجموع مذاکرات نمایندگان محترم دوره اول تا هفتم مجلس شورای اسلامی مورد بررسی قرار داده است. نمونه‌گیری مورد استفاده در این تحقیق، نمونه‌گیری نظری یا مبتنی بر هدف است. پس مذاکراتی وارد نمونه شدند که پیرامون حوزه محیط‌زیست باشند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که چهار الگوی گفتمانی بر ادوار مجلس حاکم است. گفتمان غالب مجالس اول و دوم عدالت محیط‌زیستی، گفتمان غالب مجالس سوم تا پنجم حفاظت از محیط‌زیست و گفتمان غالب مجلس ششم و هفتم گفتمان مخاطره و نهایتاً گفتمان نوسازی، گفتمانی تأثیرگذار و سیال بوده که بر مذاکرات مجالس اول تا هفتم سایه افکنده است.

واژه‌های کلیدی

مذاکرات مجلس شورای اسلامی، فرکلاف، گفتمان عدالت محیط‌زیستی، گفتمان حفاظت از محیط‌زیست، گفتمان مخاطره، گفتمان نوسازی.

* نویسنده مسئول - رایانامه: Alirezayazarloo@gmail.com

مقدمه

محیط‌زیست در عصر کنونی در سطح محلی، ملی و جهانی در معرض تهدیدهای جدی قرار دارد. از گرم شدن اقلیم زمین، از بین رفتن تنوع زیستی، کمبود منابع طبیعی و انواع آلودگی‌ها که موضوعی بحرانی در اکثر جوامع است (Botkin, 1999) و دارای مبانی اجتماعی، فرهنگی و همچنین پیامدهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و بعضاً سیاسی فراوانی است؛ تا مسأله آب، از بین رفتن گونه‌های نادر گیاهی و جانوری، جنگل‌زدایی یا نابودی جنگل‌ها و مراتع، مسأله ریزگردها، بیابان‌زایی، افزایش بیماری‌های قلبی و تنفسی و مغزی ناشی از آلودگی منابع، افزایش مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی‌های مذکور، افزایش تنش‌های داخلی و بین‌المللی ناشی از کمبود منابع، افزایش مهاجرت‌ها، ائتلاف انرژی از طریق الگوهای غلط مصرف انرژی و سبک‌های زندگی خاص، پدیده‌های زیست‌محیطی را شامل می‌شود (Kalantari, 2013). با افزایش این مخاطرات در طی سه دهه گذشته بحران‌های محیط‌زیستی تجسم عینی یافته‌اند (Rezaie, 2008)؛ در این میان نقش اندیشمندان در این زمینه ترسیم دستورالعمل‌های مطلوب برای تغییر وضع عینی از طریق راهکارهای مناسب مانند سنجش نگرش‌ها و رفتارهای زیست-محیطی و یا ابداع راه‌حل‌های مهندسی در راستای حل پدیده-های عینی است. در عین حال جهانی‌شدن و جهانی‌سازی، در دهه‌های اخیر این روند را شدید و حتی زیان‌بار ساخته و در نتیجه تأثیرات مثبت و منفی بسیاری برای انسان‌ها و جهانی که در آن زندگی می‌کنند، داشته است (Salehi, 2012).

از سوی دیگر با مروری بر روند تحول مسائل زیست-محیطی در عرصه بین‌المللی، این واقعیت آشکار می‌شود که اندیشمندان از رویکردهای عینی‌گرایانه در طرح مسائل زیست-محیطی به رویکردهای کیفی متمایل شده‌اند (Hanigan, 2013) و اساساً گفتمان محیط‌زیستی زمانی اهمیت می‌یابد که از منظری کیفی به طرح مسائل محیط‌زیستی بپردازیم. در دنیا گفتمان‌های متعددی برای تحلیل جایگاه محیط‌زیست شکل گرفته‌اند که هرچند از تعدد برخوردارند؛ اما دارای یک خط سیر مشخصی می‌باشند (Salehi, 2014). در ایران نیز کارهای متعددی با رویکرد عینی و کمی در حوزه محیط‌زیست انجام شده است، اما تاکنون پژوهشی اقدام به شناسایی گفتمان‌های زیست‌محیطی حاکم بر روند سیاست‌گذاری محیط‌زیست ننموده است و از این منظر پژوهش حاضر دریچه تازه‌ای به حوزه محیط‌زیست محسوب می‌شود. امروزه جامعه‌شناسان محیط‌زیست با تأکید بر گفتمان‌های محیط‌زیستی درصددند نشان دهند که هم تصمیمات و سیاست‌گذاری‌های کلان (مدیریت عرضه) و هم نوع ارزش‌ها و

رفتارها و کنش‌های زیست‌محیطی (مدیریت تقاضا) در انگاره-های گفتمانی شکل می‌گیرند و به عبارتی سیاست‌ها و رفتارهای حوزه محیط‌زیست در برهه‌های زمانی را، نتیجه تسلط انگاره‌های گفتمانی در آن دوره می‌دانند؛ بنابراین در سال-های اخیر کاربرد رویکرد کیفی و مخصوصاً روش تحلیل گفتمان برای تحلیل نحوه نگارش، پذیرش و کاربرد راهبردی متون، تصاویر و ایده‌های محیط‌زیستی افزایش یافته است (Hanigan, 2013). گفتمان در مطالعات محیط‌زیستی به طرق مختلفی، مطرح شده است: از یک "خط داستانی" که تابلوی راهنما برای کنش در اقدامات نهادی فراهم می‌کند. همانند کار هایر^۱ (۱۹۹۵) تا "چهارچوبی" برای جنبش اجتماعی که رویه‌های سازمانی جنبش‌های محیط‌زیستی را تقویت می‌کند. همانند کار برول^۲ (۲۰۰۰) و نهایتاً مجموعه "معانی" محیط‌زیستی که حول واژه‌ها، تصاویر، مفاهیم و فعالیت‌ها بر ساخت شده است (Ibid, 60). در ایران نهادهای مختلفی در حوزه محیط‌زیست مانند نهاد دولت در قالب برنامه-های توسعه و شورای عالی محیط‌زیست، اقدام به تدوین قوانین و سیاست‌گذاری می‌کنند. اما یکی از مهم‌ترین بسترهای سیاست‌گذاری محیط‌زیست، مجلس شورای اسلامی است که اقدام به تدوین قوانین و سیاست‌هایی می‌کند که هم مستقیم و هم غیرمستقیم بر ارگان‌های مذکور و بر رفتارها، نگرش‌ها و به‌طور کلی وضعیت محیط‌زیست تأثیر گذاشته و به نحوی نقشه راه محیط‌زیست محسوب می‌گردد. در واقع مذاکرات و قوانین محیط‌زیستی مجلس شورای اسلامی به‌مثابه سیاست‌های کلان محیط‌زیستی که خط و ربط محیط‌زیستی را تعیین می‌کنند، همواره می‌توانند بر پدیده‌های محیط‌زیستی مؤثر باشند و متقابلاً از آن تأثیر بپذیرند. دستگاه قانون‌گذاری از طریق تدوین قوانین و سیاست‌ها درصدد اصلاح و یا پیشگیری از مسائل محیط‌زیستی است. قانون اساسی نیز در اصل پنج‌گانه، آن را یک اصل و یک وظیفه تلقی نموده است (Hatami, 2011: 19). نمایندگان محترم مجلس اساساً بر مبنای یکسری اصول و ملاحظات که منعکس‌کننده شرایط اجتماعی یا خواسته‌ها و ایدئولوژی حزب حاکم و یا نیازهای مردم است، اقدام به طرح مذاکراتی می‌کنند که نشان‌دهنده سیاست‌ها و جهت‌گیری‌ها و به‌طور کلی گفتمان حاکم بر مجلس است. این نمایندگان در ادوار مختلف، مذاکراتی را بر اساس لوائح دولت یا طرح‌های خود مجلس، صورت داده‌اند که برخی از آنها در یک رقابت گفتمانی، با تصویب نمایندگان به قانون تبدیل شده‌اند و البته برخی توانسته‌اند رأی کافی برای

1. Hajer
2. Brulle

کنند (Nozari, 2013). فرکلاف^۱ یکی از شخصیت‌های برجسته در زمینه تحلیل انتقادی گفتمان است که در مقایسه با دیگر تحلیل‌گران انتقادی، منسجم‌ترین، جامع‌ترین و پرتفردارترین نظریه را تدوین کرده است (Soltani, 2005). دیدگاه وی هم به عنوان رویکردی نظری و هم روشی مدنظر است. وی در این زمینه معتقد است «تحلیل انتقادی گفتمان رویکردی است که می‌کوشد به نحوی نظام‌مند به تحقیق درباره‌ی مناسبات غالباً مبهم علیت و تعیین‌کنندگی میان: الف) کنش‌های گفتمانی، رخدادها و متون؛ ب) ساختارها، روابط و فرایندهای گسترده‌تر اجتماعی و فرهنگی بپردازد» (Nozari, 2013). در واقع گفتمان به ساختن هویت‌ها، روابط اجتماعی و نظام‌های دانش و معنا کمک می‌کند. گفتمان دارای سه کارکرد هویتی، رابطه‌ای و اندیشه‌ای است، اما در نهایت در هر تحلیل دو بعد مهم از گفتمان را نام می‌برد: ۱. رویداد ارتباطی - که نمونه‌ای از زبان کاربردی است، از جمله آنچه در مقاله، روزنامه، فیلم و یک مصاحبه یا سخنرانی سیاسی دیده می‌شود؛ ۲. نظم گفتمانی، پیکره‌بندی همه گفتمان‌هایی است که در درون نهاد یا قلمرو اجتماعی به کار می‌روند (Ghajari & Nazari, 2013). فرکلاف، الگویی برای تحلیل انتقادی گفتمان بیان کرده است. بر اساس این الگو، هر نمونه کاربرد زبان، یک رویداد ارتباطی است که جنبه‌های زیر را در برمی‌گیرد:

۲. گفتمان‌های محیط‌زیستی

در سال‌های اخیر تحلیل گفتمان به عنوان روشی با کارایی روزافزون برای تحلیل چگونگی ایجاد پذیرش و آرایش استراتژیک متون، تصاویر و ایده‌های محیط‌زیستی مطرح شده است. گفتمان در مطالعات محیط‌زیستی به طرق مختلفی مطرح شده است. کتاب‌ها و آثار بسیاری وجود دارد که درباره گفتمان محیط‌زیستی بحث کرده‌اند اما بسیاری از آنها سنخ شناسی ارائه نمی‌کنند. در ادامه سه مورد از گونه‌شناسی‌های گفتمان‌های محیط‌زیستی معرفی می‌شوند که در قالب انگاره گفتمانی زیست‌بوم‌گرایی قرار می‌گیرند؛ چراکه اساساً نگاه‌شان به محیط‌زیست، جهانی بوده و نهایتاً حامی محیط‌زیست‌اند.

الف) یکی از تلاش‌های اساسی برای سامان بخشیدن به تحلیل گفتمان محیط‌زیستی از طرف هرندل و براون^۲ (۱۹۹۶)

لازم‌الاجرا شدن بیاورند؛ اما به‌طور کلی، مذاکرات روح کلی حاکم بر فضای ذهنی نمایندگان مجلس پیرامون مسائل محیط‌زیستی را منعکس می‌کند که بررسی آنها می‌تواند، خطوط فکری حاکم بر نمایندگان را برجسته و آشکار نماید. در این رقابت گفتمانی، برخی بازیگران به نسبت دیگران، منابع بیشتری دارند و طبعاً کنترل بیشتری بر گفتمان خواهند داشت و کنترل بر تولید گفتمان به معنای اعمال قدرت برای محدود کردن کنشگرانی است که به‌طور مشروع در سیاست‌گذاری‌ها و مسائل مربوط به آن وارد می‌شوند (Davidson & Frickel, 2004:487). پس می‌توان از طریق مطالعه قوانین محیط‌زیستی و مذاکرات نمایندگان مجلس در حوزه محیط‌زیست پی به گفتمان‌های محیط‌زیستی برد و شناسایی این الگوهای گفتمانی می‌تواند در شناسایی الگوهای حاکم بر تصمیم‌گیری در سطح کلان مؤثر باشد و در آینده برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری محیط‌زیست مورد استفاده قرار گیرد.

سؤال مهم آن است که چه گفتمان یا گفتمان‌های محیط‌زیستی بر مجالس اول تا هفتم و در طی سه دهه بعد از انقلاب حاکم بوده است؟ آیا ما با یک گفتمان در ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی روبرو هستیم یا اینکه گفتمان‌های مختلفی در ادوار مجلس حاکم بوده‌اند با شناسایی گفتمان یا گفتمان‌های محیط‌زیستی، نوع شناسی تعدیل‌شده‌ای از گفتمان‌های محیط‌زیستی ایران، ارائه خواهد شد. پس به نظر می‌رسد که در واقع راهکارها، راهبردها، تصمیمات و سیاست‌های اتخاذشده از سوی نهادهای سیاست‌گذاری مانند مجلس، بستگی به نوع گفتمان حاکم بر آن نهادها دارد؛ بنابراین شناسایی این گفتمان‌ها می‌تواند به آشکار شدن الگوهای محیط‌زیستی حاکم کمک نماید.

دیدگاه‌های نظری

۱. تحلیل گفتمان فرکلاف^۱ به‌منابره رویکردی نظری

ساده‌ترین و کلی‌ترین معنای "گفتمان" به تمام پدیده‌هایی اشاره می‌کند که در آنها بین افراد، کنش متقابل و ارتباط نمادین صورت می‌گیرد که این کنش و ارتباط معمولاً از طریق گفتار یا نوشتار یا نمود تصویری ایجاد می‌شود (Bloor, 2011). کوکینز معتقد است گفتمان -ها، مجموعه‌هایی از اظهارنظرهای نظام‌مند و سازمان‌یافته‌ای هستند که معانی و ارزش‌های نهادها را تبیین می‌کنند (Pennycook, 1999). در تحلیل انتقادی گفتمان، موضوع اصلی تحقیق، کنش‌های گفتمانی و زبانی هستند که هم‌بازنمایی‌هایی از جهان، سوزهای اجتماعی و روابط اجتماعی را بر می‌سازند و هم در پیشبرد منافع گروه‌های اجتماعی خاص، نقش ایفا می‌

1. Fairclough
2. Herndl & Brown

۵. محیط‌زیست‌گرایی اصلاحی^۹ (اکوسیستم‌ها باید به منظور سلامتی انسان‌ها محافظت شوند).

۶. بوم‌شناسی ژرف^{۱۰} (تنوع حیات در زمین باید حفظ شود؛ چون دارای ارزشی ذاتی است).

۷. عدالت محیط‌زیستی^{۱۱} (مشکلات محیط‌زیستی بازتاب و نتیجه نابرابری‌های اجتماعی اساسی است).

۸. اکوفمنیسم (سوءاستفاده از اکوسیستم، نشان‌دهنده تسلط و عدم توجه مردان به نظم و چرخه‌ی طبیعت است).

۹. الهیات محیطی^{۱۲} (انسان‌ها مجبورند از طبیعت حفاظت کنند چون مخلوق خدا هستند).

برول معتقد است که این چندگانگی در گفتمان‌ها موجب تکه‌تکه شدن جنبش زیست‌محیطی آمریکا و مانع از آن شده که این جنبش با صدایی واحد و متحد با مخاطب آگاه ملی سخن بگوید. طرفداران هر یک از این چهارچوب‌های استدلالی، در یک فرایند تشکیک و عدم تفاهم متقابل با یکدیگر سخن می‌گویند. برول هم مانند اشناپبرگ^{۱۳} و پیروانش نتیجه می‌گیرد که بدون تغییر ساختاری واقعی، هیچ کنش زیست‌محیطی معنا داری نمی‌تواند وجود داشته باشد. مادامی که گفتمان‌های مربوط به محیط‌زیست، خاستگاه‌های اجتماعی زیست‌بومی را بپوشاند و ادعای یک دید منسجم از خیر عمومی محیط‌زیستی را داشته باشند، بعید به نظر می‌رسد این امر اتفاق بیافتد (Ibid:62).

ج) جان هانیگن نیز سه گفتمان محیط‌زیستی را مشخص می‌کند: گفتمان آرکادی، گفتمان بوم‌شناختی و گفتمان عدالت زیست‌محیطی. ترتیب این گفتمان‌ها تاریخی نیست، بلکه هر یک در مراحل مختلفی از تاریخچه جنبش محیط‌زیست جایگاه نخست را داشته است. ویژگی برجسته حاکم بر آنها همانند مدل هرندل و براون انگیزه و توجیه اقدام در زمینه محیط‌زیست است (Hanigan, 2013).

گفتمان آرکادی: ون کوپن^{۱۴} (۱۹۹۸) سه ویژگی را برای گفتمان آرکادی بیان می‌کند که عبارت‌اند از: بیرونی بودن^{۱۵} تصویرسازی^{۱۶} و تکمیل‌کنندگی^{۱۷}. بیرونی بودن به این معنی است که طبیعت آرکادی به عنوان امری بیرونی نسبت به جامعه انسانی ساخته شده است یا اینکه حداقل از زندگی روزمره شهری حذف شده است. تصویرسازی بیانگر این است که تصویر طبیعت

صورت گرفته است. "مدل گفتمان محیط‌زیستی" به شکل سه دایره است که هر یک از آنها در گوشه‌ای از یک مثلث قرار گرفته‌اند. در رأس آن مثلث، "گفتمان انتظامی"^{۱۱} قرار دارد و به نهادهای قدرتمندی اشاره می‌کند که تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های محیط‌زیستی را انجام می‌دهند. در اینجا با طبیعت به عنوان یک منبع برخورد می‌شود. در گوشه‌ی پایین سمت راست مثلث، "گفتمان علمی"^{۱۲} قرار دارد که در آن طبیعت به عنوان موضوع دانش مطرح نظر قرار می‌گیرد که از طریق روش‌های علمی ایجاد می‌شود. سیاست‌گذاران همواره تصمیمات خود را در اینجا و به ویژه با تکیه بر اطلاعات فنی و شواهد کارشناسان بنا می‌کنند. در نهایت دقیقاً در قطب متضاد در گوشه سمت چپ "گفتمان شاعرانه"^{۱۳} قرار دارد که مبتنی بر روایت‌هایی در مورد طبیعت است که بر زیبایی معنویت و نیروی عاطفی تأکید می‌ورزد. نوشتن درباره طبیعت مثالی از این دست است. هرندل و براون تأکید می‌کنند که این سه گفتمان قدرتمند زیست‌محیطی در هر صورت مستقل از هم یا خالص نیستند و اغلب باهم تلفیق می‌شوند. در چنین مواردی بهتر است به دنبال یافتن جهت‌گیری‌های غالب باشیم (Hanygan, 2013).

ب) اقدام دیگری که در راستای طبقه‌بندی گفتمان‌های محیط‌زیستی صورت گرفته است، سنخ‌شناسی برول^۴ (۲۰۰۰) از چهارچوب‌های استدلالی است که مورد پذیرش جنبش محیط‌زیستی ایالات متحده واقع شد. برول بر اساس ادبیات فلسفه محیط‌زیستی و مطالعه دقیق تاریخ محیط‌زیست‌گرایی در آمریکا به نه گفتمان متمایز دست یافت:

۱. تقدیر آشکار^۵ (استخراج و توسعه منابع طبیعی به محیط‌زیست ارزشی می‌بخشد که در غیر آن صورت فاقدش بود).
۲. مدیریت حیات وحش^۶ (مدیریت علمی اکوسیستم‌ها می‌تواند بقای جمعیت پایدار حیات وحش را برای سرگرمی‌هایی نظیر شکار تضمین کند).
۳. حفاظت از محیط‌زیست^۷ (منابع طبیعی باید با استفاده از رویکرد فایده‌گرایانه و به‌طور فنی مدیریت شوند).
۴. محافظت از طبیعت^۸ (گستره حیات وحش باید از تهاجم انسان در امان بماند؛ چراکه از ارزش معنوی و زیبایی‌شناختی برخوردار است).

9. Reform environmentalism
10. Deep ecology
11. Environmental justice
12. Ecotheology
13. Schnaiberg
14. Van Koppen
15. Externality
16. Iconisation
17. Complementary

1. Regulatory discourse
2. Scientific discourse
3. Poetic discourse
4. Brulle
5. Manifest destiny
6. Wildlife management
7. Conservation
8. Preservation

راديواکتيو و مسموميت ناشی از آفت‌کش‌ها، ازدياد جمعيت آلودگی شهری و علاقه به ساخت یک نظريه علمی فراگیر در مورد مشکلات محیط‌زیستی ارتباط داشت. بوم‌شناسی از یک مدل علمی برای فهم اجتماعات گیاهی و حیوانی، به‌نوعی سلاح سازمانی^۶ تغییر شکل داد که می‌توانست برای سامان‌دهی، گسترش و احیای اخلاقی امر اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. در این فرایند بوم‌شناسی به ترکیب جدیدی دست یافت: سیاسی‌تر، جهانی‌تر و مخرب‌تر بود (سیرز^۷ - ۱۹۶۴ شپرد^۸ ۱۹۶۹). درحالی‌که برخی از بوم‌شناسان علمی نسبت به بازسازی این مفهوم واکنش منفی نشان دادند، دیگران با این استدلال که بحران زیست‌محیطی مستلزم معنای جدیدی از فعالیت اجتماعی از جانب محققان بوم‌شناسی است، از آن حمایت کردند. دسته دوم به مدعیان متنفزی تبدیل شدند که یک دیدگاه سیاسی را ارائه می‌کردند که در آن مرزهای بین طبیعت و جامعه به عمد نادیده گرفته می‌شد.

گفتمان عدالت زیست‌محیطی: در دهه ۱۹۸۰، مجموعه جدیدی از صورت‌های گفتمانی در ایالات‌متحده ظهور کردند که در تفسیر مشکلات و اولویت‌های محیط‌زیستی تفاوت زیادی با گفتمان‌های رایج داشتند.

دورستا تیلور^۹ (Taylor, 2000: 508-566) می‌گوید که اندیشه عدالت محیط‌زیستی به عنوان بخش اصلی گفتمان محیط‌زیستی ظاهر شده است و در این مدت کمی که مطرح بوده است، ماهیت گفتمان محیط‌زیستی را تغییر داد و چالشی را برای سلطه رویکرد نوین محیط‌زیستی^{۱۰} ایجاد کرده است. عدالت محیط‌زیستی مجموعه‌ای از دعاوی را در ارتباط با آلودگی‌های سمی با توجه به حقوق مدنی کسانی که صدمه دیدند و نه در رابطه با حقوق طبیعت مطرح می‌کند. کاپک^{۱۱} (Capek: 1993) چهار مؤلفه عمده چهارچوب عدالت محیط‌زیستی را تعیین می‌کند: حق کسب اطلاعات در مورد موقعیت یک فرد، حق دادرسی جدی به هنگام طرح دعاوی مربوط به آلودگی، حق غرامت گرفتن از کسانی که یک محله خاص را آلوده ساخته‌اند و حق مشارکت دموکراتیک در تصمیم‌گیری برای آینده یک اجتماع آلوده. هر کدام از این مؤلفه‌ها نمایانگر یک ادعای خاص هستند که از لحاظ معانی با یک‌زبان استحقاقی^{۱۲} بیان شده‌اند (Hanigan, 2013).

در سنت آرکادی به صورت تصاویر بصری و کلیشه‌ای در حافظه فرهنگی جای گرفته است. از قرن‌ها پیش چنین مناظری در نقاشی‌های انگلیسی و هلندی یافت می‌شد؛ اما امروزه، آنها بیشتر با عکس‌های مناظر بکر طبیعت وحشی نظیر جنگل‌های استوایی آمازون مرتبط است. نهایتاً سنت آرکادی را می‌توان از طریق چارچوب تکمیل‌کنندگی به بهترین وجه درک کرد؛ به عبارتی سنت آرکادی در نقطه مقابل جامعه صنعتی شهری و همه مشکلات اجتماعی و محیط‌زیستی مرتبط با آن قرار می‌گیرد (Ibid: 65). با افزایش سریع روند شهری شدن اروپا و آمریکا در اواخر قرن نوزدهم دیدگاه‌ها به طبیعت به سرعت متحول شد. به‌طور خاص مفهوم توحش یا طبیعت وحشی که مدت‌های طولانی تهدیدی برای شهرنشینی تلقی می‌شد، کنار رفت و جای خود را به تصویری بسیار رمانتیک از طبیعت داد که در آن توحش ارزشمند بود. در بسیاری از ادبیات اسطوره‌ای گذشته و کنونی ما تصویر سنتی از طبیعت و ساکنانش به صورتی ترسناک منعکس شده است. برای مثال در قصه‌های ترسناک مانند "فرمز کوچولوی درشکه سوار" و "پیتر و گرگ"، نقشی محوری بازی می‌کند؛ همچنین در یکی از آخرین کارها در این زمینه دیزنی در فیلم "دیو و دلبر"، جنگل را مکانی خطرناک برای کودکان تنها معرفی کرده است.

گفتمان بوم‌شناختی یا حفظ اکوسیستم: دومین گفتمان عمده‌ای که چگونگی برخورد با طبیعت و محیط‌زیست را شکل داده است، بر محور مفاهیم بوم‌شناسی^۱ و زیست‌بوم، بنا شده است. با استناد به واژه‌شناسی هرندل و براون (۱۹۹۶) می‌توان گفت که گفتمان علمی گرایش غالب در این گفتمان است. گرچه در دهه ۱۹۷۰ این گفتمان با یک فشار و کشمکش هنجاری^۲ وارد جنبش محیط‌زیستی در حال ظهور شد.

تا اوایل دهه ۱۹۷۰، بوم‌شناسی تبدیل به سنگ بنای یک دغدغه جدید و سریع‌الانتشار نسبت به محیط‌زیست شده بود. بوم‌شناسان به‌طور فزاینده‌ای پا را از نقش دانشمندی خود فراتر گذاشتند تا بتوانند سهم عمده‌ای در منازعات زیست‌محیطی داشته باشند. تعداد زیادی واژه‌های جدید به ادبیات انگلیسی اضافه شدند مثل سیاست اکولوژیکی^۳، فاجعه اکولوژیکی^۴ و آگاهی اکولوژیکی^۵ (Worster, 1977). عوامل کلیدی مختلفی وجود دارند که محوریت بوم‌شناسی زیست‌بوم را در ظهور محیط‌زیست‌گرایی در دهه ۱۹۷۰ تبیین می‌کنند. اول زبان و منطق بوم‌شناسی که با دغدغه‌های فزاینده‌ای در مورد تشعشعات

6. Organizational Weapon

7. Sears

8. Shepard

9. Dorceta Taylor

10. New Environmental paradigm (NEP)

11. Capek

12. Entitlement

1. Ecology

2. Normative Strain

3. Ecopolitics

4. Ecocatasrophe

5. Ecoawareness

روش‌شناسی پژوهش

رویکرد تحقیق حاضر کیفی و روش مورد استفاده در این تحقیق، روش تحلیل گفتمان فرکلاف است. داده‌های این پژوهش شامل کلیه مذاکرات نمایندگان هفت دوره اول مجلس شورای اسلامی می‌باشد که در قالب ۳۳۲۸ جلسه و در فاصله سه دهه انجام شده است. در تحقیقات کیفی، هدف نمونه‌گیری، انتخاب نمونه‌هایی است که با نظریه همخوانی داشته باشند، یا مقوله‌های نظری را پر کنند (Ghajari, 2008). برخی از محققان عرصه روش کیفی، شیوه‌هایی از جمله نمونه‌گیری ساده، روش گلوله برفی، نمونه‌گیری تئوریک یا مبتنی بر هدف را به عنوان شیوه‌های نمونه‌گیری در تحقیقات کیفی مطرح می‌کنند (Adibhajibagheri, 2006). به نظر وداک^۱ (۲۰۰۱) وندایک^۲ (۲۰۰۱) و فرکلاف (۲۰۰۵)، تحلیلگر گفتمان بایستی برای انتخاب نمونه از میان داده‌های بی‌شمار با مشورت متخصصین حوزه مورد مطالعه یک یا چند مورد از برجسته‌ترین داده‌ها، متون و گفتارها را که به خوبی بازنمایی کننده گفتمان مورد نظر هستند، به عنوان نمونه انتخاب و سپس آنها را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد (Ghajari, 2008). روش نمونه‌گیری مورد استفاده در این تحقیق، نمونه‌گیری نظری یا مبتنی بر هدف است، پس مذاکراتی وارد نمونه شدند که پیرامون حوزه محیط‌زیست باشند. البته ذکر این نکته مهم است که هم مذاکراتی که صراحتاً درباره محیط‌زیست اظهار نظر کرده و حامی محیط‌زیست‌اند و هم مذاکراتی که صراحتاً اظهار نظر نکرده، اما تبعات محیط‌زیستی دارند، به عنوان نمونه انتخاب شدند. هرچند که ممکن است این مذاکرات حتی مخرب محیط‌زیست باشند. این مذاکرات بعضاً تبدیل به قانون شده و بعضاً به صورت طرح‌ها و لوایحی در مجلس مطرح شده‌اند و الزاماً به تصویب نمایندگان نرسیده‌اند. فرایند شناسایی گفتمان‌ها بر اساس روش تحلیل گفتمان فرکلاف شامل چند مرحله است. در مرحله اول، لایحه یا طرح با مضمون اصلی، تاریخ و دوره ارائه آن گزارش شده و هر طرح یا لایحه در جدول معرفی شدند. استدلال‌های مخالفان و موافقان طرح یا لایحه بررسی شدند. سپس با استفاده از جداول مستخرج از دیدگاه تحلیلی فرکلاف، این استدلال‌ها به شکل نظام‌مند آیت‌بندی شدند که ما نام این جداول را جداول فرکلاfi گذاشتیم. در نهایت واژگان کانونی

ایجابی و سلبی (واژگانی که نشان می‌دهد نمایندگان موافق یا مخالف طرح یا لایحه‌اند) شناسایی شده و جان کلام اصلی و گفتمان مسلط بر آن مشخص شد، بدین معنا که نقشه شبکه‌ای از روابط بین استدلال‌های هر گروه در قالب یک الگوی زبانی ترسیم گردید. این الگوی زبانی را گفتمان نامیدیم. ارزیابی کیفیت داده‌ها یا اعتبار و پایایی تحقیق نیز با توجه به ماهیت کیفی پژوهش، انجام شده است. محققان کیفی ملاک‌های مختلفی را در این خصوص پیشنهاد داده‌اند: کرک و میلر به پایایی آرمانی اشاره می‌کنند (Flick, 2009).

زیگفرد جاگر^۳، معیار جامعیت^۴ را به عنوان معیار مناسبی برای تحلیل گفتمان معرفی می‌کند (Jager, 2001). وندایک معیار قابلیت دسترسی را به عنوان یکی از اهداف اصلی تحلیل گفتمان معرفی می‌کند. وداک نیز فرایند مثلث‌بندی یا مثلث‌سازی یا تثلیث^۵ را برای تضمین اعتبار پیشنهاد می‌کند (Silverman, 2000).

لینکلن و گوبا^۶ و همچنین استرابت و کارپنتر^۷ (۱۹۹۹) چهار معیار مقبولیت^۸، همسانی^۹، تعیین و انتقال‌پذیری^{۱۰} را برای ارزیابی داده‌های کیفی پیشنهاد می‌کنند. به نظر نویسندگان فوق، درگیری مداوم محقق، استفاده از مثلث بندی یا تثلیث در تحقیق، بازنگری ناظرین، جستجو برای شواهد مغایر و مقبولیت پژوهشگر کارهایی است که برای مقبولیت پژوهش کیفی انجام می‌گیرد (Ghajari, 2008) و (Ghajari, 2013).

3. Jager

4. Completeness

5. Triangulation

6. Lincoln & Guba

7. Streubert & Carpenter

8. Credibility

9. Dependability

10. Confirmability

1. Wodak

2. Vandijk

سؤال تحقیق این بود که چه گفتمان‌های زیست‌محیطی بر مذاکرات و روند آنها در ادوار مجلس حاکم بوده‌اند؟ به عبارت دیگر از مطالعه مذاکرات نمایندگان مجلس چه گفتمان‌های زیست‌محیطی را می‌توان شناسایی کرد؟ یافته‌ها بر مبنای سؤال تحقیق ارائه شده‌اند. در این مسیر با نگاه فرکلافی، مذاکرات خوانده شده و واژگان کانونی و جان اصلی کلام، استخراج شدند. با توجه به اینکه هر یک از مذاکرات در قالب یک جدول فرکلافی درآمده و سپس مجموعه جداولی که از الگوی مشترک پیروی می‌کردند تبدیل به جدول نهایی شدند، پس مجموعاً ۱۵۸ جدول فرکلافی از خوانش مذاکرات استخراج گردید. با توجه به حجم بالای جداول فقط نمونه‌ای از جداول اولیه فرکلافی می‌آید و در ادامه به معرفی گفتمان‌های حاکم بر روند مذاکرات خواهیم پرداخت و در نهایت مصادیقی از مذاکرات (لوايح يا طرح‌ها) ارائه خواهد شد.

یورگنسن و فیلیپس نیز سه معیار برای اعتبار معرفی می‌کنند: محکم و استخوان دار بودن تحلیل، جامعیت تحلیل و شفافیت تحلیل (Jorgensen & Philips, 2010). به‌طور کلی در این تحقیق تلاش شده است، با استفاده از روش فرکلاف، گونه شناسی تعدیل‌شده‌ای از گفتمان‌های زیست‌محیطی ایران با تأکید بر مذاکرات نمایندگان مجلس ارائه گردد. پس هدف این مقاله، شناسایی گفتمان‌ها است و نه تحلیل شرایط و چرایی و چگونگی هژمونیک شدن آن؛ و از این منظر روش فرکلاف به‌مثابه ابزاری است که جهت این هدف به کار گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

در مجموع ۱۵۸ مذاکره از مجموع مذاکرات نمایندگان با این هدف مورد مطالعه و خوانش قرار گرفته‌اند که الگوهای گفتمانی زیست‌محیطی حاکم بر ادوار مجلس شناسایی شوند. در واقع

جدول ۱. نمونه‌ای از لایحه مورد مذاکره نمایندگان در قالب جدول فرکلافی

عنوان: تصویب لایحه اجازه تعیین نرخ آب برای مصارف شهری کشاورزی صنعتی و سایر مصارف ۳ آبان ۱۳۶۱	
استدلال موافقان*	استدلال مخالفان
- فروش نفت بیشتر برای جبران هزینه‌ها و ضررهای دولت به‌هیچ‌عنوان منطقی نمی‌باشد.	- سیاست اقتصادی نیست این لایحه مشکل را به صورت مقطعی حل خواهد کرد.
- اقتصاد و عملکرد تک‌محصولی ضررهای جبران‌ناپذیر در پی خواهد داشت.	- اثرات تورم و گرانی در پی خواهد داشت.
- این لایحه سیاست حمایت از روستائیان و قشر متوسط را دنبال می‌کند.	- سبب بروز مشکلات اجتماعی می‌گردد.
- این سیاست کاملاً اقتصادی است.	- برای جبران کسری دولت فروش نفت را افزایش دهد.
- بر این اساس بخش‌های مختلف خودکفا خواهند شد. سرمایه‌گذاری در این بخش سبب خودکفایی بخش آب می‌گردد و متکی به مالیات و پول نفت نخواهد بود.	- در بودجه سال ۶۰ دولت به وظایف مبنی بر اعمال نرخ تصاعدی آب و برق برای حذف یارانه عمل نکرده است.
- هزینه کردن پول نفت که متعلق به نسل‌های آینده هست در این بخش کاملاً اشتباه است.	- اگر دولت انجام وظیفه کرده بود نیازی به ارائه این لایحه نبود.
- هر مسأله‌ای که بخواهد به خودکفایی برسد مشکلاتی نیز در پی خواهد داشت باید سنجید منافع آن بیشتر است یا ضررهای آن.	- بر اساس این لایحه در مناطق گرم به دلیل تبخیر شدید آب قیمت تمام‌شده آب برای کشاورزان بسیار بالا خواهد بود در نتیجه کشاورزی منحل و نابود خواهد شد.
اقتصاد تک‌محصولی، سیاست اقتصادی، خودکفایی	- کشاورزان از کشت محصولاتی چون پنبه برنج و گندم به کشت صیفی‌جات روی می‌آورند که جنبه اصولی ندارد و سبب فرسایش خاک می‌شود.
واژگان کانونی	- و در نتیجه سبب افزایش واردات در بخش کشاورزی خواهد شد.
محیط‌زیستی	پیامدهای تورم و گرانی، مشکلات اجتماعی، فروش بیشتر نفت، نابودی کشاورزی، فرسایش خاک افزایش، واردات بخش کشاورزی
جان اصلی	به دلیل اثرات تورم و گرانی بروز مشکلات اجتماعی و نیز به دلیل افزایش هزینه‌ها در بخش کشاورزی تعیین نرخ آب به مصلحت نمی‌باشد.
استدلال موافقان	عنوان گفتمان
زمینه توزیع عادلانه منابع را مهیا خواهد نمود.	عنوان گفتمانی
عدالت محیط‌زیستی	عنوان گفتمانی
نتیجه	تصویب با رأی اکثریت

* اسامی نمایندگان و جزییات بیشتر در رابطه با هر مذاکره در سایت مجلس شورای اسلامی به صورت مشروح قابل مشاهده است.

استدلال‌ها و مذاکرات نمایندگان، چه آنها که موافق یا مخالف لایحه یا طرح باشند، مطابق الگوی فوق دسته‌بندی شده است. سپس واژگان کانونی محیط‌زیستی و درنهایت جان‌مایه اصلی استخراج می‌شود. بر اساس واژگان کانونی و کلام اصلی، یک الگوی حاکم به دست می‌آید که ما نام آن را گفتمان می‌گذاریم. این فرایند بر روی تمامی مذاکرات نمایندگان اجرا شده است و هر بار این واژگان کانونی و استدلال‌ها استخراج شده‌اند. در مرحله بعد واژگان کانونی مشترک شناسایی شد و بر اساس

استدلال حامیان مذاکرات صورت گرفته، گفتمان حاکم نام‌گذاری شد. بدین ترتیب تمامی مذاکرات ادوار مجلس مورد خوانش قرار گرفتند و الگوهایی که در یک دوره حضور بیشتر و پررنگ‌تری داشتند، به عنوان گفتمان حاکم و الگوهای دیگر موجود در مجلس، به عنوان گفتمان‌های رقیب مشخص شدند. در ادامه جداول نهایی گفتمانی که هر یک از آنها حاصل خوانش مجموع مذاکرات ادوار مختلف مجلس می‌باشد، گزارش شده است.

جدول ۲. جدول فرکلافی گفتمان عدالت محیط‌زیستی

نام گفتمان	گفتمان عدالت محیط‌زیستی
واژگان کانونی گفتمان عدالت محیط‌زیستی	تقسیم منابع - عدالت و برابری-امنیت- شرعی بودن- سرمایه همگانی
واژگان کانونی مخالفان گفتمان	مخالفت با تقسیم منابع- تأکید بر حفظ منابع نسل‌های آینده- غیرشرعی بودن، عدم سازگاری با روح عدالت- ایجاد تنش در روستاها-افزایش تورم- ایجاد وابستگی
استدلال اصلی حامیان گفتمان	به دلیل عمومیت داشتن این منابع طبیعی و محیط‌زیست، به عنوان منبع خدادادی و نیز به دلیل اینکه منبع درآمد اقشار مختلف جامعه است، تصویب مذاکرات منجر به گسترش عدالت در حوزه محیط‌زیست خواهد شد.
استدلال اصلی مخالفان گفتمان (حفاظت)	حفظ منابع طبیعی و سرمایه ملی همه مردم و مخصوصاً منابع نسل‌های آینده امری حیاتی است، پس واگذاری منابع محیط‌زیستی عقلانی نیست، به علاوه این واگذاری منجر به بروز تنش‌های محلی و قومی می‌گردد.

مصرف بی‌رویه آب ارزان حوزه کشاورزی و فشار بیشتر بر منابع آبی را مهیا می‌کند که عملاً با روح عدالت سازگاری نداشته و به محیط‌زیست آسیب می‌زند. در مقابل این گفتمان غالب، در دوره اول و دوم مجلس که زمینه طرح و تصویب طرح‌های محیط‌زیستی مبتنی بر عدالت را مهیا نمود، گفتمان‌های رقیبی همچون گفتمان حفاظت از محیط‌زیست (که با تأکید بر حفظ منابع طبیعی و محیط‌زیستی، مخصوصاً منابع نسل آینده، مخالف واگذاری منابع به اقشار مختلف بوده و این کار را با روح عدالت برای نسل‌های آتی و همچنین با روح حفاظت از محیط‌زیست ناسازگار می‌دید) و گفتمان نوسازی (که با تکیه بر رشد و توسعه کمی بخش‌های مختلف مانند کشاورزی درصدد است تا با دادن سهم بیشتر و ارزان‌تر آب، این رشد را محقق کند) نیز زمینه رقابت را پیدا می‌کنند. با این اوصاف مذاکراتی چون طرح توزیع عادلانه آب، حاکی از آن است که گفتمان عدالت در این دو دوره، گفتمان غالب و مسلط محیط‌زیستی مجلس شورای اسلامی است.

در جدول شماره ۲ واژگان کانونی و استدلال حامیان گفتمان عدالت زیست‌محیطی و همچنین واژگان کانونی و استدلال مخالفان گفتمان عدالت، از خوانش مذاکرات نمایندگان استخراج و گزارش شده است. مطالعه مذاکرات دوره اول و دوم مجلس شورای اسلامی، نشان می‌دهد که عمده مذاکرات، اعم از لایحه و طرح در حوزه محیط‌زیست، مبتنی بر درک نوعی عدالت است. اغلب نمایندگان در این دو دوره معتقدند با توجه به اهداف اصلی انقلاب اسلامی در راستای گسترش و بسط عدالت و رفع تبعیض و محرومیت‌ها، در حوزه محیط‌زیست نیز باید به‌گونه‌ای عمل گردد که این اهداف پوشش داده شوند، بنابراین تأکید دارند تا منابع ملی و محیط‌زیستی در اختیار همگان و مخصوصاً محرومانی قرار گیرد که در گذشته در حق آنها اجحاف شده است. این نگاه، در مواردی حامی محیط‌زیست است، اما در مواردی، بیش از آنکه نگره‌دارنده و حافظ محیط‌زیست باشد، تخریب‌کننده محیط‌زیست بوده است. به‌عنوان مثال، آنجا که در طرح توزیع عادلانه آب در مجلس اول، تفسیر می‌کنند که اقتضای عدالت ایجاد می‌کند، منابع آبی بیشتر و ارزان‌تری با هدف رشد کشاورزی در اختیار کشاورزان قرار گیرد، زمینه بهره‌کشی و

جدول ۳. جدول فرکلافی گفتمان حفاظت از محیط‌زیست

نام گفتمان	گفتمان حفاظت از محیط‌زیست
واژگان کانونی گفتمان حفاظت از محیط‌زیست	تأکید بر حفظ منابع، حفظ و نگهداری گونه‌های در حال انقراض - حفظ حیات وحش - افزایش بیش مردم پیرامون محیط‌زیست - حفظ آب دریا از آلودگی‌ها - حفظ لایه ازن - کنترل فرسایش خاک - حفظ و نگهداری از تالاب‌ها - کنترل مصرف آب - حفظ ذخایر جنگلی - کنترل آلودگی نفتی
واژگان کانونی مخالفان گفتمان (عدالت) (نوسازی)	مغایرت با حمایت از مستضعفین - غیرشرعی بودن مخالفت با شکار - محدود شدن حقوق مردم - تأکید بر انفال بودن منابع محیط‌زیستی و طبیعی - عمومیت و فراگیری انفال (عدالت) وقت گیر بودن برنامه‌های این‌چنینی - افزایش بار هزینه بر دوش دولت - ابهام در میزان بازدهی - موازی کاری در بسیاری بخش‌ها - اهمیت بیشتر حیات انسان‌ها نسبت به وحوش - (نوسازی)
استدلال اصلی حامیان گفتمان (حفاظت)	جهت بهبود عملکرد محیط‌زیست و کنترل خطر به هم ریختن چرخه حیات طبیعی، افزایش طول عمر بشر و بهبود شیوه زندگی انسان‌ها، اعتلای سطح علمی و دستیابی به سیاستی اصولی جهت حفظ منابع فعلی و نسل‌های آینده، حفاظت از محیط‌زیست ضروری است.
استدلال اصلی مخالفان گفتمان (عدالت) و (نوسازی)	منابع طبیعی انفال بوده و متعلق به همه مردم، پس خارج نمودن آن از دسترس مردم با قوانین و احکام اسلامی مغایرت دارد. (عدالت) علاوه بر آن دولت آن قدر وقت ندارد که برای مسائلی از این دست بیش از این وقت بگذارد، رخدادهای مهم‌تری مانند بازسازی مناطق جنگی، احداث کارخانه‌ها و صنایع، در کشور وجود دارد که دولت باید به آنها رسیدگی کند. (نوسازی)

عدالت را نمایندگی می‌کردند. این گفتمان با وجود آنکه در دوره اول و دوم توانسته بود هژمونیک و مسلط شود، اما در ادوار سوم تا پنجم، با توجه به تغییرات گسترده‌ای که در شرایط اقتصادی و اجتماعی و همچنین ترکیب سیاسی نمایندگان ایجاد شد، جایگاه اولیه خود را از دست داد، اما همچنان به عنوان یک گفتمان رقیب در طول مذاکرات حضور داشت.

در نهایت گروه سوم دسته‌ای بودند که گفتمان نوسازی را نمایندگی می‌کردند. این گفتمان با طرح استدلال دیگری با این مضمون که دولت آن قدر وقت ندارد که برای مسائل محیط‌زیستی بیش از این وقت بگذارد، رخدادهای مهم‌تری مانند بازسازی مناطق جنگی، احداث کارخانه‌ها و صنایع و به‌طور کلی توسعه مسائل زیرساختی را با ملاحظات کم‌رنگی از محیط‌زیست، در اولویت کاری خود قرار دادند. این گفتمان نیز در کنار گفتمان عدالت زیست‌محیطی، به عنوان دو گفتمان رقیب در این سه دوره مجلس، با گفتمان مسلط این ادوار یعنی گفتمان حفاظت از محیط‌زیست رقابت می‌کردند؛ اما تصویب طرح‌های نمایندگان حامی گفتمان حفاظت، (که لیست تعدادی از مذاکرات در جدول شماره ۷ آمده است) در این سه دوره نشان داد که گفتمان حفاظت، توانست جایگاه مسلط خود را پیدا کند.

در جدول شماره ۳ اطلاعات استخراج شده از مذاکرات مجلس سوم و چهارم و پنجم آمده است. مذاکرات نمایندگان در این سه دوره مجلس پیرامون مسائل مختلف محیط‌زیستی صورت گرفت که واژگان کانونی مورد تأکید و استدلال اصلی حامیان مذاکره، حاکی از تفوق الگوی گفتمانی حفاظت از محیط‌زیست است. موضوعات زیست‌محیطی مختلفی از حیات وحش و مسأله آب دریاها و ذخایر جنگلی و تالاب‌ها و گونه‌های در حال انقراض تا موضوع فرسایش خاک مورد بررسی و تبادل نظر قرار گرفت. این گروه از نمایندگان با تأکید بر حفظ منابع مذکور معتقد بودند که جهت بهبود عملکرد محیط‌زیست و کنترل خطر به هم ریختن چرخه حیات طبیعی و همچنین افزایش طول عمر بشر و بهبود شیوه زندگی انسان‌ها، اعتلای سطح علمی و دستیابی به سیاستی اصولی جهت حفظ منابع فعلی و نسل‌های آینده، حفاظت از محیط‌زیست ضروری است و در حقیقت گفتمان حفاظت از محیط‌زیست را نمایندگی می‌کردند. گفتمانی که در مجلس اول و دوم زیر سلطه و سیطره گفتمان عدالت بود و نتوانست تأثیر چندانی بر روند تصویب مذاکرات داشته باشد و تنها خود را به عنوان گفتمان رقیب مطرح نمود؛ اما دو گفتمان دیگر نیز به عنوان رقیب گفتمان حفاظت، حضور دارند. از یک‌طرف نمایندگانی بودند که گفتمان

جدول ۴. جدول فرکلاfi گفتمان مخاطره

نام گفتمان	گفتمان مخاطره
واژگان کانونی گفتمان مخاطره	تأکید برافزایش مخاطرات محیط‌زیستی همانند: بالا آمدن آب دریا، افزایش اشعه‌های مضر ناشی از تهی شدن لایه ازن، زباله‌های مضر در دریاها، پیامدهای ناشی از باران اسیدی، افزایش گازهای گلخانه‌ای - پیشگیری از بحران - پیشگیری از سوانح طبیعی، خشکسالی و بحران آب - افزایش بهداشت آب و جلوگیری از افزایش هزینه‌های درمانی ناشی از آن - جبران خسارت ناشی از آلودگی نفتی - کنترل نقل و انتقال مدیریت پسماندهای کشاورزی، صنعتی و پزشکی - کنترل سموم و آلاینده‌های پایدار - کاهش مصرف سوخت
واژگان کانونی مخالفان گفتمان	افزایش فشار به سیستم بانکی - راه‌حلی مقطعی و زودگذر است - ایجاد محدودیت در فعالیت‌های صنعتی - تفاوت الگوی مصرف در ایران با سایر کشورها - عدم عقلانی بودن اختصاص هزینه از بودجه جاری کشور برای مواجهه با خشکسالی - عدم پیش‌بینی صحیح مشکلات در سال‌های آتی - بروز فشار به طبقه آسیب‌پذیر کشور - عدم وجود ضمانت اجرایی از سوی کشورهای خارجی.
استدلال اصلی حامیان گفتمان	به دلیل اهمیت اقتصادی، اجتماعی، زیستی و فرهنگی که مسائل محیط‌زیستی دارد، حفظ و کنترل مسائل محیط‌زیستی که ارتباط مستقیم و تنگاتنگی با زندگی بشر دارد بسیار ضروری و مهم است اما مهم‌تر آن است که از ایجاد بحران و مخاطرات آینده جلوگیری کنیم. چراکه گسترش مخاطرات محیط‌زیستی ابعاد جهانی خواهد داشت.
استدلال اصلی مخالفان گفتمان (نوسازی)	اختصاص بودجه از مصارف جاری کشور به محیط‌زیست و ایجاد محدودیت در فعالیت‌های صنعتی به بهانه کمک به محیط‌زیست، سبب فشار آمدن به سیستم بانکی شده و علاوه بر آن اقشار متوسط و ضعیف آسیب خواهند دید. به علاوه روند توسعه با کندی غیرقابل قبول مواجه خواهد شد.

دو دوره فعالیت دارد و با تغییر کوچکی دراستدلال‌های خود، ایفای نقش می‌کند. نمایندگان گفتمان نوسازی در این دو دوره مجلس معتقدند که اختصاص بودجه از مصارف جاری کشور به محیط‌زیست و ایجاد محدودیت در فعالیت‌های صنعتی به بهانه کمک به محیط‌زیست، سبب فشار آمدن به سیستم بانکی شده و علاوه بر آن اقشار متوسط و ضعیف آسیب خواهند دید؛ به علاوه روند توسعه با کندی غیرقابل قبول مواجه خواهد شد. این نمایندگان در واقع مخالفت علنی خود را با حوزه محیط‌زیست ابراز نمی‌کنند، بلکه معتقدند که رشد صنایع و توسعه زیرساخت‌هایی همانند احداث سد و گسترش جاده و پل و غیره، بر مسائل محیط‌زیستی اولویت دارد و با همین استدلال است که موافق ایجاد محدودیت در فعالیت‌های صنعتی نیستند؛ اما با توجه به اینکه در این دو دوره از مجلس، بسیاری از شاخص‌های محیط‌زیستی وضع نامناسبی پیدا کرده‌اند، (از جمله گسترش آلودگی هوا، خشکسالی، پیدایش آلودگی‌های نفتی، از بین رفتن تالاب‌ها، افزایش فرسایش خاک و ...)، نمایندگان بحث پیشگیری از بحران‌های محیط‌زیستی در آینده را با مثابه مخاطره مطرح می‌کنند و جالب آنکه بیشتر عضویت‌های ایران در کنوانسیون‌های محیط‌زیستی بین‌المللی در همین دو دوره مطرح و در مجلس تصویب می‌گردد. پس گفتمان مخاطره اهمیت پیدا کرده و امکان ظهور و بروز پیدا می‌کند.

جدول شماره ۴ اطلاعات مربوط به گفتمان مسلط ادوار ششم و هفتم مجلس شورای اسلامی را نشان می‌دهد. نمایندگان گفتمان مخاطره در حوزه محیط‌زیست، بر موضوعات مهمی همانند: بالا آمدن آب دریا، افزایش اشعه‌های مضر لایه ازن، زباله‌های مضر در دریاها، پیامدهای ناشی از باران اسیدی، افزایش گازهای گلخانه‌ای، پیشگیری از بحران، پیشگیری از سوانح طبیعی، خشکسالی و بحران آب، افزایش بهداشت آب و جلوگیری از افزایش هزینه‌های درمانی ناشی از آن، جبران خسارت ناشی از آلودگی نفتی و مسائلی از این دست تأکید می‌کنند. طرح این موضوعات دارای دو ویژگی مهم است: اول آنکه نمایندگان در طرح این قبیل موضوعات محیط‌زیستی، نگاهشان از حوزه خرد، محلی و ملی فراتر رفته و بیشتر جنبه‌های بین‌المللی و جهانی آن را مورد توجه قرار می‌دهند، دیگر اینکه بر پیشگیری از بحران تأکید دارند تا حفظ وضع موجود. استدلال اصلی گفتمان مخاطره آن است که به دلیل اهمیت اقتصادی، اجتماعی، زیستی و فرهنگی مسائل زیست‌محیطی، حفظ و کنترل مسائل محیط‌زیستی که ارتباط مستقیم و تنگاتنگی با زندگی بشر دارد، بسیار ضروری و مهم است، اما مهم‌تر آن است که از ایجاد بحران و مخاطرات آینده جلوگیری کنیم؛ چراکه گسترش مخاطرات محیط‌زیستی ابعاد جهانی خواهد داشت. البته گفتمان نوسازی، همچنان به عنوان گفتمان رقیب در این

جدول ۵. جدول فرکلافی گفتمان نوسازی و توسعه

نام گفتمان	گفتمان نوسازی و توسعه
واژگان کانونی گفتمان نوسازی	گسترش راه‌ها- احداث راه‌آهن- توسعه اقتصادی- محرومیت‌زدایی- بازسازی مناطق جنگ‌زده- توسعه زیرساخت‌های مخابراتی- توسعه فعالیت‌های صنعتی- گسترش صنایع- توسعه روستایی- احداث تونل- ایجاد شهرک‌های صنعتی
واژگان کانونی مخالفان گفتمان	ایجاد محدودیت در دیگر بخش‌ها و فعالیت‌ها- جلوگیری از تخریب زمین‌های کشاورزی- جلوگیری از گسترش شهرنشینی- جلوگیری از خالی شدن روستاها- ابهام در برنامه‌ها و طرح‌ها- غیرعقلانی بودن برنامه‌ها- وابستگی کشاورزی- عدم پیش‌بینی مشکلات پیش‌رو- افزایش تورم
استدلال اصلی حامیان گفتمان	رشد و توسعه زیرساخت‌های صنعتی- اقتصادی کشور با توجه به نیاز امروز جامعه امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است؛ و به بهانه حفظ محیط‌زیست نمی‌توان رشد را متوقف نمود.
استدلال اصلی مخالفان گفتمان	اهتمام و توجه بیش از حد به امر توسعه و معطوف کردن فعالیت‌های دولت اکثراً به بخش گسترش و بازسازی کشور، مسائل کلیدی دیگر را تحت‌الشعاع قرار داده و آسیب‌های جبران‌ناپذیر محیط‌زیستی به دنبال خواهد داشت.

نمی‌شود به گونه‌ای که در ادوار مختلف مجلس، گفتمان نوسازی، همواره در تقابل با گفتمان‌های حافظ محیط‌زیست بوده و روند مذاکرات و تصویب قوانین را تحت تأثیر قرار داده است. گفتمان نوسازی، گفتمان سیالی است که عموماً از شرایط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی جامعه تأثیر پذیرفته و به اقتضای شرایط، فراز و فرودهایی را در ادوار مختلف مجلس داشته است. به گونه‌ای که با بدتر شدن شاخص‌های اقتصادی جامعه و همچنین ظهور گفتمان سیاسی کارگزاران سازندگی، رسیدگی به معیشت و اشتغال مردم در اولویت سیاست‌گذاری‌ها قرار گرفت و نمایندگان گفتمان نوسازی نیز مجال بیشتری برای تأثیرگذاری و جهت‌دهی به سیاست‌های کلان مجلس پیدا نمودند. البته مهم‌ترین رقیبان گفتمان نوسازی در روند مذاکرات مجلس، گفتمان‌های حفظ محیط‌زیست و گفتمان مخاطره می‌باشند که هر دو گفتمان با نگاه مثبت به محیط‌زیست، اقدام به سیاست‌گذاری و وضع قوانین حافظ محیط‌زیست نموده‌اند.

همانگونه که در بررسی مذاکرات نمایندگان مجلس آمد، در ادوار مختلف شاهد ظهور گفتمان‌های مختلف بوده‌ایم، در مجلس اول و دوم، گفتمان عدالت محیط‌زیستی؛ در مجالس سوم، چهارم و پنجم گفتمان حفاظت از محیط‌زیست و در مجالس ششم و هفتم گفتمان مخاطره مطرح شد. در همه این ادوار، گفتمان‌هایی نیز به عنوان رقیب مطرح بوده‌اند که همواره درصد رقابت و مخالفت با هژمونیک شدن گفتمان‌های مذکور برآمده‌اند؛ به عبارتی گفتمان‌های مذکور در برخی ادوار گفتمان اصلی و مسلط و در برخی ادوار گفتمان رقیب بوده‌اند. گفتمان نوسازی، تنها گفتمانی است که در طول هفت دوره مجلس شورای اسلامی همواره به عنوان رقیب حضور داشته و در برخی دوره‌ها مانند مجلس اول و دوم کمرنگ‌تر و در سایر ادوار پررنگ‌تر بوده و کسانی که این گفتمان را نمایندگی می‌کردند، همواره معتقد بوده‌اند که رشد کشاورزی و توسعه زیرساخت‌های صنعتی- اقتصادی کشور مانند، گسترش راه‌ها، احداث راه‌آهن، گسترش صنایع، ایجاد شهرک‌های صنعتی و غیره، با توجه به نیاز امروز جامعه امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است و اولویت اصلی سیاست‌گذاری‌ها را تشکیل می‌دهد. این نگاه باعث شده که همواره مباحث محیط‌زیستی، به مثابه پدیده‌های دست‌چند مطرح شوند؛ پس گفتمان نوسازی، حامی محیط‌زیست محسوب

جدول ۶. وضعیت مذاکرات محیط‌زیستی در مجلس اول تا هفتم

مجلس هفتم	مجلس ششم	مجلس پنجم	مجلس چهارم	مجلس سوم	مجلس دوم	مجلس اول	مجلس ابعاد
۱۳۸۳/۳/۷	۱۳۷۹/۳/۷	۱۳۷۵/۳/۱۲	۱۳۷۱/۳/۷	۱۳۶۷/۳/۷	۱۳۶۳/۳/۷	۱۳۵۹/۳/۷	بعد زمانی
تا	تا	تا	تا	تا	تا	تا	
۱۳۸۷/۳/۵	۱۳۸۳/۳/۶	۱۳۷۹/۳/۴	۱۳۷۵/۳/۶	۱۳۷۱/۳/۵	۱۳۶۷/۳/۶	۱۳۶۳/۳/۶	
۲۶	۳۳	۲۱	۳۴	۲۳	۱۰	۱۱	کل مذاکرات محیط‌زیستی
۱۴	۱۹	۱۱	۱۶	۱۰	۴	۶	مذاکرات حامی محیط‌زیست
۱۲	۱۴	۱۰	۱۸	۱۳	۶	۵	مذاکرات مخرب مبتنی بر نوسازی
مخاطره	مخاطره	حفاظت از محیط‌زیست	حفاظت از محیط‌زیست	حفاظت از محیط‌زیست	عدالت محیط‌زیستی	عدالت محیط‌زیستی	گفتمان مسلط
نوسازی	نوسازی	نوسازی عدالت	نوسازی عدالت	نوسازی عدالت	حفاظت نوسازی	حفاظت نوسازی	گفتمان رقیب

حفاظت توانست در این رقابت گفتمانی مسلط شده و جای عدالت را بگیرد؛ اما همچنان گفتمان نوسازی با دغدغه‌های اولویت و نیاز کشور به توسعه، رقابت گفتمانی خود را حفظ کرده است. در دوره ششم و هفتم مجلس با توجه به بحرانی شدن وضعیت و شاخص‌های محیط‌زیستی کشور و همچنین روی کار آمدن گفتمان سیاسی اصلاحات، وضعیت محیط‌زیست را به‌مثابه مخاطره‌ای جهانی درک و معرفی نمودند و مخاطره، به گفتمان مسلط این دو دوره تبدیل شد؛ اما نوسازی همچنان در ادوار ششم و هفتم، با تأکید بر مشکلات کشور و ضرورت گسترش نوسازی در رفع مشکلات مذکور، رقابت گفتمانی خود را حفظ نمود.

در جدول شماره ۷ مصادیقی از لوایح و طرح‌هایی که در ادوار مختلف مجلس مورد مذاکره قرار گرفته آمده است. با توجه به حجم زیادی که مذاکرات دارند تعدادی از آنها به عنوان نمونه و با عنایت به اینکه مربوط به کدام گفتمان می‌باشد، آمده است.

جدول فوق وضعیت مذاکرات نمایندگان را در محدوده زمانی سه دهه‌ای و هفت دوره‌ای مجلس شورای اسلامی نشان می‌دهد. همان‌گونه که در جدول آمده است، تعداد مذاکرات زیست‌محیطی به تفکیک مجلس، گفتمان‌های مسلط و رقیب مشخص شده است. به علاوه مشخص شده است که از مجموع مذاکرات انجام شده در هر دوره، چه میزان حامی محیط‌زیست بوده و چه میزان ذیل گفتمان نوسازی بوده و ملاحظات محیط‌زیستی را رعایت نکرده است. بیشترین مذاکرات محیط‌زیستی در مجلس چهارم و ششم و کمترین مذاکرات در مجالس اول و دوم بوده است. در مجلس اول و دوم که گفتمان عدالت حاکم است، دو جریان گفتمانی درصدد رقابت با آن هستند. گفتمان حفاظت با این استدلال که عدالت محیط‌زیستی منافع محیط‌زیست را تأمین نمی‌کند؛ و گفتمان نوسازی نیز با استدلال اولویت نوسازی بر دغدغه‌های محیط‌زیستی درصدد رقابت با گفتمان عدالت برآمده‌اند. در ادوار سوم تا پنجم گفتمان

جدول ۷. تعدادی از مصادیق گفتمان‌های محیط‌زیستی در مذاکرات، طرح‌ها و لوایح مجلس شورای اسلامی

عنوان گفتمان			
عدالت زیست‌محیطی	حفاظت از محیط‌زیست	مخاطره	نوسازی
- طرح توزیع عادلانه آب	- لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی به کنوانسیون مربوط به مقررات بین‌المللی جلوگیری از تصادم در دریا ۵ مهر ۱۳۶۷	- مسکوت ماندن طرح یک‌فوریت جایگزینی خودروهای فرسوده ۲۳ دی ۱۳۸۲	- لایحه دوفوریتی قانون حفاظت و توسعه صنایع ایران ۱۲ آذر ۱۳۵۹
۱۴ بهمن ۱۳۶۱	مقررات بین‌المللی جلوگیری از تصادم در دریا ۵ مهر ۱۳۶۷	طرح افزایش جریمه‌های تخلفات رانندگی مؤثر در آلودگی هوا ۲۹ خرداد ۱۳۸۰	- لایحه ساختمان اتوبان کرج ۶ اردیبهشت ۱۳۶۰
- طرح سؤال از وزیر کشاورزی ۲۶ خرداد ۱۳۶۰	- لایحه اخذ ورودیه از بازدیدکنندگان پارک‌ها و موزه‌های تاریخ طبیعی ۸ آبان ۱۳۶۷	- طرح افزایش جریمه‌های تخلفات رانندگی مؤثر در آلودگی هوا ۲۹ خرداد ۱۳۸۰	- اجازه گسترش تاکسیدرمی کردن جانوران در قبال اخذ حق‌الزحمه برای افراد حقیقی و حقوقی ۹ اسفند ۱۳۶۰
- لایحه اجازه تعیین نرخ آب برای مصارف شهری کشاورزی صنعتی و سایر مصارف ۳ آبان ۱۳۶۱	- لایحه پرداخت حق الکشف به کاشفین و مخبرین گارد سازمان حفاظت محیط‌زیست ۸ آبان ۱۳۶۷	- طرح استفساریه نسبت به قانون جبران خسارات و پیشگیری عوارض ناشی از خشکسالی ۱۷ آبان ۱۳۷۹	- طرح الزام دولت‌ها جهت احداث شهرک‌های صنعتی در روستاها ۲۰ مرداد ۱۳۶۲
- طرح سؤال از وزیر کشاورزی ۲۷ بهمن ۱۳۶۰	- طرح قانونی جلوگیری از آلودگی هوا ۷ آذر ۱۳۶۹	- لایحه یک‌فوریتی جبران خسارات و پیشگیری عوارض ناشی از خشکسالی ۹ خرداد ۱۳۸۰	- طرح قانونی اخذ عوارض در قبال اجازه گسترش شهرها ۳ مهر ۱۳۶۵
- لایحه ادامه عضویت دولت جمهوری اسلامی ایران در سازمان منطقه‌ای حفاظت محیط‌زیست دریایی ۸ آذر ۱۳۶۶	- لایحه تشکیل شورای عالی اقیانوس‌شناسی کشور ۲۹ فروردین ۱۳۶۹	- لایحه نحوه جبران زحمات و خسارت کارکنان سازمان حفاظت محیط‌زیست در ارتباط با جرائم زیست‌محیطی ۱۲ بهمن ۱۳۸۴	- لایحه اصلاح تاریخ اتمام طرح کارخانه فولادسازی مبارکه ۵ بهمن ۱۳۶۵
- کنوانسیون آب و هوا ۲۵ اردیبهشت ۱۳۷۵	- لایحه دوفوریتی الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون آب و هوا ۲۵ اردیبهشت ۱۳۷۵	- لایحه یک‌فوریتی جبران خسارات و پیشگیری عوارض ناشی از خشکسالی ۹ خرداد ۱۳۸۰	- طرح عظیم راه‌آهن سرخس-مشهد-تجن ۲۵ اردیبهشت ۱۳۷۵
- لایحه اجلاس‌های لندن و کپنهاک راجع به پروتکل مونترال در مورد مواد کاهنده لایه ازن ۲۸ آذر ۱۳۷۵	- لایحه حفاظت و بهره‌برداری از ذخایر دریای مازندران ۲۸ خرداد ۱۳۷۴	- علامت‌گذاری مواد منفجره پلاستیکی مخرب محیط‌زیست به منظور شناسایی ۲۴ مهر ۱۳۸۶	- لایحه تعریض و مرمت تونل کندوان ۱۵ آبان ۱۳۷۹
- لایحه پذیرش موافقت‌نامه تأسیس کمیسیون منطقه‌ای جهت کنترل ماهیگیری ۲۹ خرداد ۱۳۸۰	- لایحه اجلاس‌های لندن و کپنهاک راجع به پروتکل مونترال در مورد مواد کاهنده لایه ازن ۲۸ آذر ۱۳۷۵	- لایحه موافقت‌نامه همکاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری بلاروس در زمینه پیشگیری و کاهش سوانح و بلایای طبیعی و دیگر حوادث غیرمترقبه ۳۱ مرداد ۱۳۸۶	- طرح ممنوعیت شروع فعالیت‌های صنعتی و تولیدی در شعاع ۱۵۰ کیلومتری تهران بزرگ ۳ شهریور ۱۳۸۱
			- لایحه گسترش سامانه‌های حمل‌ونقل ریلی شهری و حومه ۲۵ دی ۱۳۸۴

بحث و نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر با الگوگیری از روش گفتمان فرکلاف، گفتمان‌های حاکم بر ادوار اول تا هفتم مجلس را نشان می‌دهد و سعی شده با خوانش مذاکرات نمایندگان محترم، مدل تعدیل‌شده‌ای از گفتمان‌های محیط‌زیستی حاکم بر ایران ترسیم شود؛ بنابراین مقاله حاضر، سیاست‌گذاری نهاد مجلس را در سه دهه بعد از انقلاب در حوزه محیط‌زیست هدف قرار داده است.

در طول ۲۸ سال، از مجلس اول تا مجلس هفتم، ۳۳۲۸ جلسه علنی تشکیل شده است که در هر جلسه موضوعاتی در قالب طرح یا لایحه مورد بحث و مذاکره قرار گرفته است. از مجموع مذاکرات انجام شده ۱۵۸ مذاکره در حوزه محیط‌زیست انجام شده که برخی به صورت طرح و برخی به صورت لایحه بوده‌اند. برخی (۸۰ مذاکره) حامی محیط‌زیست و برخی (۷۸ مذاکره) مخرب محیط‌زیست بوده‌اند. هر مذاکره به‌طور میانگین شامل ۲۵ صفحه بوده، بنابراین جهت تحلیل مذاکرات زیست-محیطی حدوداً ۴۰۰۰ صفحه سند مورد مطالعه قرار گرفت.

با مطالعه مذاکرات محیط‌زیستی نمایندگان محترم مجلس، مدل تعدیل‌شده‌ای از گونه‌شناسی گفتمان محیط‌زیستی شناسایی شد. نتایج نشان می‌دهد که در ادوار مختلف مجلس، گفتمان‌های مختلفی بر روند مذاکرات حاکم بوده است. ۱. گفتمان عدالت محیط‌زیستی، گفتمان حاکم بر مذاکرات محیط‌زیستی مجلس اول و دوم؛ ۲. گفتمان حفاظت از محیط‌زیست، گفتمان حاکم بر مذاکرات محیط‌زیستی مجالس سوم تا پنجم؛ ۳. گفتمان مخاطره، گفتمان حاکم بر مذاکرات محیط‌زیستی مجالس ششم و هفتم و ۴. گفتمان نوسازی، گفتمان سیالی است که در ادوار هفتگانه مجلس وجود دارد و همواره در رقابت با سایر گفتمان‌هاست و سهم زیادی از مذاکرات را به خود اختصاص داده است. بیشتر مذاکرات مربوط به نوسازی به ترتیب در مجلس چهارم و سوم و ششم بوده است. گفتمان نوسازی هم به عنوان رقیب سایر گفتمان‌ها در ادوار مختلف مجلس و هم به عنوان گفتمان مهم و تأثیرگذار در مجالس تأثیر زیاد و مهمی بر سیاست‌گذاری محیط‌زیست داشته است. گفتمان‌های مذکور، در ادوار مختلف، مجال بروز و ظهور پیدا کرده‌اند و روند مذاکرات نمایندگان را تحت تأثیر قرار داده‌اند، البته در همه ادوار گفتمان رقیبی وجود داشته است که همواره درصدد بوده است تا گفتمان مسلط را به چالش کشیده و تحت تأثیر قرار بدهد. پس می‌توان در تحقیقی جداگانه دلایل هژمونیک شدن هر گفتمان را مورد بررسی قرار داد.

گفتمان‌های جهانی محیط‌زیستی که اجمالاً ذکر آن در مبحث نظریه‌ها رفت، حامی محیط‌زیست‌اند. این گفتمان‌ها فضای ذهنی، علمی و عملی حاکم بر کنشگران اجتماعی و سیاسی حوزه محیط‌زیست را نشان می‌دهد. به عبارتی گفتمان‌های جهانی نشان می‌دهد که کنشگران چگونه در راستای حمایت و حفاظت از محیط‌زیست فعالیت می‌کنند. این بحث نکته مهمی را در مدل تعدیل‌شده گفتمان محیط‌زیستی مجلس آشکار کرد و آن اینکه، برخلاف گفتمان‌های جهانی که حامی محیط‌زیست‌اند، برخی از گفتمان‌های مجلس حامی و برخی مخرب محیط‌زیست‌اند؛ یا حداقل حامی محیط‌زیست نیستند. گفتمان‌های حفاظت و مخاطره، حامی محیط‌زیست‌اند و هدف مذاکرات مربوط به این گفتمان‌ها نیز حمایت و حراست از محیط‌زیست است؛ اما گفتمان نوسازی با تأکید بر رشد و توسعه زیرساخت‌ها و مجموعه فعالیت‌هایی که نوسازی نامیده شد، در روند سیاست‌گذاری، محیط‌زیست را در اولویت قرار نمی‌دهد و پیامدهای آن تخریب محیط‌زیست است.

اما گفتمان عدالت محیط‌زیستی مجلس، وضعیت دوگانه‌ای دارد. از یک‌طرف در روند مذاکرات بر جنبه‌های عدالت‌خواهانه تأکید کرده و موضوعاتی چون توزیع عادلانه منابع و امکانات را مهم قلمداد می‌کند و محیط‌زیست و هوای سالم را حق همه و از جمله نسل آینده می‌داند و از این جهت حامی محیط‌زیست بوده و می‌توان گفت رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه بر آن حاکم است؛ اما از طرف دیگر با تفسیرهای خاصی که از بحث عدالت می‌کند، زمینه تخریب محیط‌زیست را در آینده فراهم می‌آورد؛ و این در حالی است که در مسأله عدالت، علاوه بر حفظ حقوق زیست-محیطی نسل فعلی، باید منابع محیط‌زیستی نسل آینده نیز تأمین گردد. مثلاً اینکه در طرح توزیع عادلانه آب در مجلس اول، تفسیر می‌کنند که اقتضای عدالت ایجاب می‌کند منابع آبی بیشتر و ارزان‌تری با هدف رشد کشاورزی در اختیار کشاورزان قرار گیرد، زمینه بهره‌کشی و مصرف بی‌رویه آب ارزان حوزه کشاورزی و فشار بیشتر بر منابع آبی را مهیا می‌کند که عملاً با روح عدالت سازگاری نداشته و به محیط‌زیست آسیب می‌زند. این وضعیت، با دیدگاه برخی محققین جامعه‌شناسی محیط‌زیست که از عدالت به‌مثابه گفتمان فراموش شده یاد کنند (Fazeli, 2015) همسو است. پس‌از این جهت گفتمان عدالت مخرب محیط‌زیست بوده و یا دست‌کم، حامی محیط‌زیست نمی‌باشد.

گونه شناسی گفتمان‌های محیط‌زیستی ایران نشان می‌دهد که از ترتیب زمانی و تاریخی برخوردارند. البته این ترتیب زمانی به این معناست که شرایط اجتماعی و اقتصادی و سیاسی زمینه

تعادل و توازن منطقه‌ای و پایداری توسعه است. نتایج داده‌های پژوهش‌های جمالی و همکاران (۲۰۰۹)، توکلی نیا و شالی (۲۰۱۲)، قنبری (۲۰۱۴) و اشتیاقی (۲۰۱۵) همین وضعیت را تأیید می‌کنند.

این وضعیت باعث شده همواره مجموعه‌ای از نمایندگان در ادوار مجلس با همین نگاه، گفتمانی را نمایندگی کنند که ملاحظات محیط‌زیستی را در درجه دوم اهمیت خود قرار داده‌اند. در این راستا یکی از سازوکارهایی که افراد و جریان‌ها در ایران به کار برده‌اند، ایجاد دوقطبی‌های مختلف است؛ شماری از دوقطبی‌ها برای خارج کردن محیط‌زیست از دستور کار، به کار گرفته شده است. اغلب سیاستمداران و کلیت جامعه در دوقطبی بین «توسعه» و «محیط‌زیست» قرار داده شده‌اند. در بهترین حالت گفته شده که توسعه اولویت نخست و محیط‌زیست اولویت بعدی است و از طریق چارچوب‌بندی کردن ذهن مردم و حذف سایر گزینه‌های ممکن، تعارضی بین توسعه و محیط‌زیست ایجاد شده و ایدئولوژی‌ای را بر ساخته‌اند که بنیانی واقعی نداشته است. این نکته با دیدگاه فاضلی (۲۰۱۵) همخوانی دارد و نکته دیگر اینکه در فرایند بحث و مذاکره در مجلس، برداشت‌های چندگانه از توسعه حاکم بوده که این نکته با دیدگاه‌های رنایی (۲۰۱۴) مطابقت دارد. گفتمان نوسازی نشان می‌دهد نگاه به توسعه عمدتاً در قالب مجموعه‌ای از شاخص‌های کمی و فیزیکی دیده می‌شود و اقدامات عمرانی و زیربنایی به مثابه توسعه قلمداد می‌شود. این بحث با دیدگاه فرجی راد و عبدی (۲۰۱۵) مطابقت دارد و نکته پایانی که با دیدگاه عرشاهی و جباری (۲۰۱۵) مطابقت دارد این است که مذاکرات محیط‌زیستی مخصوصاً گفتمان نوسازی نشان می‌دهد درک مشترک و جامع از مفهوم نوسازی و توسعه در فرایند سیاست‌گذاری، بسیار کم‌رنگ است.

در هر صورت و فراتر از گفتمان‌های مورد بحث، بررسی حاضر نشان داد که مجلس شورای اسلامی در راستای اصل پنجاهم قانون اساسی به محیط‌زیست و مسائل زیست‌محیطی حساسیت نشان داده و همواره بخش قابل توجهی از مذاکرات مجلس به این مباحث، اختصاص یافته است. امید است محققان و پژوهشگران آتی، زوایای دیگر مباحث مطروحه را مورد بررسی قرار دهند.

هژمونیک شدن گفتمان‌ها را مهیا می‌کند. به گونه‌ای که گفتمان خاصی در دوره یا ادوار مجلس گفتمان مسلط است و در دوره دیگر رقیب سایر گفتمان‌های مسلط محسوب می‌گردد. در مجلس اول و دوم، تحت تأثیر گفتمان عدالت‌خواهی پس از انقلاب، مذاکرات محیط‌زیستی صورت گرفته توسط نمایندگان محترم نیز رنگ و بوی گفتمان انقلاب را گرفت و عده‌ای بحث عدالت در حوزه محیط‌زیست را مطرح نمودند. این نمایندگان اساساً تحت تأثیر گفتمان‌های سیاسی و عدالت‌خواهانه پس از انقلاب، مذاکرات را نمایندگی می‌کردند. این نتایج با برخی یافته‌ها که مدعی‌اند اساساً هیچ‌گاه محیط‌زیست و عدالت، موضوع بررسی گفتمان‌های سیاسی نبوده‌اند (Fazeli, 2015) همخوانی ندارد. سپس در ادوار سوم تا پنجم مجلس، زمینه حرکت گفتمانی از عدالت محیط‌زیستی به حفاظت از محیط‌زیست مهیا شد؛ اما با توجه به وجود گفتمان نوسازی به مثابه رقیبی مهم برای گفتمان حفاظت و متعاقباً به دلیل بروز بحران‌های محیط‌زیستی متعددی از آلودگی آب و آلودگی هوا تا خشکی تالاب‌ها و دریاچه‌ها و غیره، عملاً روند حرکت به سمت گفتمان مخاطره مهیا گشت.

نکته دیگر نوع نگاه نمایندگان محترم و گفتمان‌های مجلس به محیط‌زیست است، نگاه گفتمان‌های مجلس به مسائل زیست‌محیطی باهم متفاوت است، به گونه‌ای که از درک و نگاهی محلی و بخشی به درکی ملی و نهایتاً به درک و دیدگاه جهانی تغییر می‌کند. گفتمان عدالت محیط‌زیستی با تفسیرهایی که بعضاً در روند مذاکرات از عدالت مطرح می‌کند، نگاهی محلی و بخشی به مسائل زیست‌محیطی دارد. در حالی که نگاه گفتمان حفاظت از محیط‌زیست به مسائل زیست‌محیطی بعضاً محلی (جایی که نمایندگان دغدغه حفظ منابع زیستی حوزه نمایندگی خود را دارند) و عموماً ملی است (جایی که منابع محیط‌زیستی را منابع ملی و متعلق به همه می‌دانند) و نهایتاً گفتمان مخاطره نگاهی جهانی و فراملی به مسائل محیط‌زیستی دارد؛ چرا که معتقد است مسائل محیط‌زیستی همه دنیا را تهدید می‌کند. به نظر می‌رسد ضعف گفتمان حفاظت در حفظ منابع محیط‌زیستی، ناشی از تأثیرات گفتمان نوسازی باشد که رقیب گفتمانی مهمی در ادوار مختلف مجلس بوده است. با وجودی که در قانون اساسی (اصل ۴۸) به عنوان زیربنای نهاد قانون‌گذاری و همه برنامه‌های توسعه کشور بعد از انقلاب با شدت و حدت به موضوع تعادل و توازن و پایداری توسعه در سطح کشور پرداخته و تأکید شده است، لیکن با گذشت بیش از سه دهه هنوز یکی از مسائل جدی در سطح سیاست‌گذاری و کلان‌کشوری، موضوع

References

- Adibhajibagheri, M. (2006). "Grounded theory method, Way and method of theorising in the Health and human sciences", Tehran, Boshra Press. [In Persian].
- Arabshahi, Z; Jabbri, H. (2015). "Spatial analysis uneven development in Iran", the economic newspaper annexed East. [In Persian].
- Bloor, M. & Thomas. (2011). "Introduction to the critical discourse analysis." Translated by: Rahimi, A. Shahbala, A. Tehran Jangal. [In Persian].
- Botkin, D. Claire, E. (1999). "Environmental science: Earth as a living planet", translated by Wahabzade, A. Tehran, Iran Nature and Wildlife Museum. [In Persian].
- Capek, S.M. (1993). "The environmental justice frame: a conceptual discussion and an application, Social problems."
- Davidson, D, J & Frickel, S. (2004). "Understanding environmental governance". *Organization & Environment*, 17(4), 471-492.
- Dickens, P. (2004). "Society and Nature: Changing Our Environment, Changing – Ourselves", Cambridge: Polity Press.
- Eshtiaghi, M. (2015). "Pathology of uneven development in Iran". Studies Network of Public Policy. [In Persian].
- Farajiraad, A. & Abdi, M. (2015). "Scientific and technological development in the country and Its impact on the rising regional power". *Journal: Geopolitics*, 39, 59-83. [In Persian].
- Fazeli, M. (2015) "environmental crisis and social responsibility", bimonthly dynamic political and social ideas, 31, December. [In Persian].
- Flick, U. (2009). "Introduction to qualitative research", translated by Jalili, H. Tehran, Ney Publishing. [In Persian].
- Ghanbari, A. (2014). "The Analysis of regional inequalities in Iran". Institute of Strategic Studies [In Persian].
- Hanygan, J. (2013). "Environmental sociology", translated by Anbari, M. Tehran, Tehran University Press. [In Persian].
- Hanygan, J. (2013). "Environmental sociology", translated by Salehi, S. Tehran, publishing samt. [In Persian].
- Hatami, A. (2011). "Constitution of the Islamic Republic of Iran", Tehran, Persia book publishing. [In Persian].
- Jager, A. (2001). "Discourse and knowledge: Theoretical Methodological Aspects of A critical Discourse and Dispositive Analysis", London, Sage.
- Jorgenson, M. and Philip, L. (2010). "Discourse Analysis as theory and method", translated by Jalili, H, Tehran, Reed Publishing. [In Persian].
- Kaiser, F.G., Wolfing, S. & Fuhrer, U. (1999) "Environmental Attitude and Ecological Behavior". *Journal of Psychology*, 19, 1-19.
- Kalantari, A., Talebi, M., Momen, A.R. (2013). "A review of the theoretical framework of environmental sociology". University of tehran. [In Persian].
- Meyer, M., Wodak, R. (2001). "Methods of critical Discourse Analysis", sage publications, London, thousands, New Dehli.
- Nozari, H. Jamshidiha, G. (2013). "Fairclough usefulness of critical discourse analysis of concrete texts." "the texts produced at the recent media focus on economic and social crisis in Europe and America. *Social Studies and Research in Iran*, 153-176. [In Persian].
- Peyncook, E. (1999). "Incommensurable discourses". Translated by Soltani, A. *Political Science Quarterly*, 4 (1), 118-157. [In Persian].
- Qajari, H. (2008), "the development of Shi'ite fundamentalism in Iran and why it's hegemonic" political sociology doctoral dissertation, University of Tarbiat Modarres. [In Persian].
- Qajari, H. & Nazari, J. (2013). "Application of discourse analysis in social research". Tehran: sociologists press. [In Persian].
- Redclift, M. R. Benton, T. (1994). "Social Theory and the Global Environment", Routledge.
- Renani, M. (2010). "discussion titled continuing instability is the main obstacle to development", *Iran's Outlook Magazine*, September and October. [In Persian].
- Rezai, F. (2008). "Primary school textbook content analysis on the global educational component", Master Thesis, faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran. [In Persian].
- Salehi, S (2008) "People and The environment". A Study of Environmental Attitudes and Behaviour in Iran" PhD thesis University of Leeds.
- Salehi, S. Mahmoudi, H. Dibai, N. Karimizadeh, S. (2012). "Analysis of the relationship between environmental attitudes and new household energy consumption", *Environmental Science*, Vol. IX, No. 4. [In Persian].

- Salehi, S. Firuzjayan, A. Gholamrezazadeh shirazi, F. (2014). "Environmental discourse analysis of socio-economic development program of the Islamic Republic of Iran", *Journal of Social Welfare and Development Planning*, 21, University of Allame Tabatabaie. [In Persian].
- Silverman, D. (2000). "Qualitative research method in sociology". Translated by Solasi, M. Tebyan Cultural institution. [In Persian].
- Soltani, A. (2005). "Power, discourse and language", mechanisms of power in the Islamic Republic of Iran. Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Tavakolinia, J & Shaali, M. (2012). "Regional inequality in Iran." *Environmental planning Quarterly*. 18, 1-15. [In Persian].
- Taylor, D.E. (2000). "The rise of the environmental justice paradigm." *American Behavioral Scientist*, 43 (4): 508-80.
- Worster, D. (1977) "Natures Economy: A History of Ecological Ideas," Cambridge: Cambridge University Press.